

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

זמני הרביעות

ו' א' תניא: איזו היא רביעה? הבכירה בשלושה במרחשון, בינונית בשבעה בו, אפילה בשבעה עשר בו, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: בשבעה, ובי"ז, ובעשרים ושלושה. רבי יוסי אומר: בי"ז, ובעשרים ושלושה, ובראש חודש כסליו.

וכן היה רבי יוסי אומר: אין היחידים (חסידים) מתענין עד שיגיע ראש חודש כסליו.

אמר רב חסדא: הלכה כרבי יוסי.

בשלמא רביעה ראשונה, לשאול; שלישית, להתענות; שניה למאי?

ו' ב' אמר רבי זירא: לנדרים, דתנן (נדרים ה,ה): הנודר עד הגשמים, עד שיהיו הגשמים עד שתד רביעה שניה.

רב זביד אמר: לזיתים, דתנן (פאה ח,א): מאימתי כל אדם (אפילו העשירים) מותרין בלקט בשכחה ובפאה? משילכו הנמושות (בשדה, נמושות לשון ממשש, דמכאן ואילך נתיאשו שאר העניים לפי שידועין אם נשאר לקט שכחה ופאה נמושות נטלום). בפרט ובעוללות? משילכו עניים בכרם ויבואו (כלומר שלקטו וחזרו ובאו פעם שניה והשתא מסחי דעתיהו עניים). בזיתים, משתרד רביעה שניה.

מאי נמושות? אמר ר' יוחנן: סבי דאזלי אתיגרא (הולכין בנחת ומעיני טפי). ריש לקיש אמר: לקוטי בתר לקוטי (עני מוליך בנו אחריו. שמכאן ואילך פוסקים שאר עניים מללקוט).

רב פפא אמר: כדי להלך בשבילי הרשות (כלומר שיש רשות מב"ד לעוברי דרכים לקצר שבילן לילך בשדות), דאמר מר: מהלכין כל אדם בשבילי הרשות עד שתד רביעה שניה (שמכאן ואילך גדלה התבואה וקשה לה דישת הרגל).

רב נחמן בר יצחק אמר: לבער פירות שביעית, דתנן (שביעית ט,ז): עד מתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית (ספיחים שגדלו בשביעית דיש בהן איסור שביעית, או תבואה שגדלה בשביעית לאחר שנכנסה)? עד שתד רביעה שניה.

מאי טעמא? דכתיב: "וְלִבְהֶמְתָּךְ וְלַחֲיָה אֲשֶׁר בְּאֶרְצְךָ", כל זמן שחיה אוכלת בשדה, האכל לבהמתך בבית; פְּלָה לחיה מן השדה, פְּלָה לבהמתך מן הבית (ומשירדה רביעה שניה מכאן ואילך אין תבן וקש בשדות, שהגשמים עושין אותן זבל).

שיטות הראשונים

שריפה והנאה של קש ותבן: לגרסת רש"י, עד מתי נהנין ושורפין, מותר לשרוף וליהנות מקש ותבן של שביעית, רק עד זמן הרביעה שעדיין יש בשדה לבהמה.¹ והרמב"ם גרס להיפך,² מאימתי נהנין ושורפין, שמותר לשרוף וליהנות מקש

¹ ואי אפשר לקיים גרסה זו, דכל דבר שקדושת שביעית נוהגת בו וחזי לאכילה, אסור לשורפו, משום דכתיב לאכלה ולא להפסד! ועוד, דלאחר הביעור שרי להאכיל לכל הפחות לעניים, ואית דשרי אף לעשירים. ר"ש (שביעית פ"ט מ"ז). ושתי הגירסאות אמת הם, דהכא מיירי כשלקטן למאכל בהמה שאסור לשרפן או לגבלן בטיט משום הפסד. דגדולה מזו שנינו (פ"א): כל שאינו אוכל מיוחד לאדם.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

ותבן של שביעית רק לאחר רביעה שניה.³

שולחן ערוך

(יו"ד, הלכות נדרים, סימן רכ)

יח. האוסר עצמו בדבר עד הגשם, הרי זה אסור עד זמן הגשמים שהוא בארץ ישראל ראש חדש כסלו. הגיע זמן הגשמים, הרי זה מותר בין ירדו גשמים בין לא ירדו. ואם ירדו מ"ז במרחשון, מותר. ואם אמר: עד הגשמים, הרי זה אסור עד שיירדו הגשמים, והוא שיירדו מזמן רביעה שניה שהוא בארץ ישראל ומקומות הסמוכים לה מכ"ג במרחשון ואילף. **גה:** ובגולה, זמן הגשמים ששים יום אחר התקופה שמתחילין אז השאלה, וזמן רביעה שניה שבעים יום אחר התקופה (טור).

שיעור הגשם ברביעה

(ו' ב') אמר רבי אבהו: מאי לשון רביעה? דבר שרובע את הקרקע, כדרב יהודה. דאמר רב יהודה: מיטרא בעלה דארעא הוא, שנאמר⁴ "כי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהִצְמִיחָהּ".

ואמר רבי אבהו: רביעה ראשונה, כדי שתירד בקרקע טפח; שניה, כדי לגוף בה פי חבית.

אמר רב חסדא: גשמים שירדו כדי לגוף בהן פי חבית, אין בהן משום "וְעָצַר"⁵ (אין זו קללה של "וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם").

ואמר רב חסדא: גשמים שירדו קודם "וְעָצַר" (קודם זמן ק"ש דכתיב ביה ועצר את השמים אע"פ שלא יהיה רוב גשמים) אין בהן משום "וְעָצַר".

אמר אביי: לא אמרן אלא קודם "וְעָצַר" דאורתא, אבל קודם "וְעָצַר" דצפרא, יש בהן משום "וְעָצַר" (הואיל ולא ירדו ביום ואין יפין לעולם). דאמר רב יהודה בר יצחק: הני ענני דצפרא לית בהו מששא, דכתיב:⁶ "מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ אֲפָרִים מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ יְהוּדָה וְחִסְדְּכֶם כַּעֲנַן בְּקָר" (שאין בו ממש) וגו'.

א"ל רב פפא לאביי: והא אמרי אינשי: במפתח בבי מיטרא, בר חמרא מוך שקך וגני?⁷

עושים ממנו מלוגמא לאדם ולא לבהמה, משום הפסד, וכל שכן שריפה. ודין איסור זה, מותר מן הביעור ואילך. והתם קאמר שמותר ליהנות מהם בלא ביעור, דמאכל בהמה עד שתירד רביעה שניה. והוא הדין משם ואילך מותרים אף לשריפה שיבערם. רא"ש (שביעית פ"ט מ"ז).

² וכך גם גרסת המשניות לפנינו.

³ כי אז כבר נסרח ופקע ממנו קדושת שביעית, ומותר לשורפו. וכתב ב'דרך אמונה' (הי"ט, ס"ק קמה), ויש אומרים דדוקא אם ליקטן למאכל בהמה; אבל אם ליקטן להסקה אין בו קדושת שביעית כלל, ומותר לשורפו. וכן אם הוא גס או סרוח שאין ראוי למאכל בהמה, מותר להסיק בו. מקורות: רמב"ם (הלכות שמיטה ויובל הי"ט, והל' כג).

⁴ ישעיהו נה,י.

⁵ דברים, פר' עקב, יא,ז.

⁶ הושע ו,ד.

⁷ אם יורדין בבקר, כשפותחין הפתחים, יקפל החמר שמוכר תבואה את שקו ליכנס לישן, מפני שהשנה מתברכת, ויהיה שובע בעולם.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

לא קשיא, הא דקטיר בעיבא, הא דקטיר בענני (שהיא קלושה מעב אין בו ממש).

ואמר רב חסדא: גשמים שירדו על מקצת מדינה, ועל מקצת מדינה לא ירדו, אין בהן משום "וְעָצַר" (דאותן של קצת מדינה שירדו להן גשמים מוכרין לאחרים).

איני? והכתיב⁸ "וְגַם אֶנְכִי מְנַעַתִּי מִכֶּם אֶת הַגֶּשֶׁם בְּעוֹד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים לְקַצֵּיר וְהַמְטַרְתִּי עַל עֵיר אֶחָת וְעַל עֵיר אֶחָת לֹא אֶמְטִיר חֶלְקָה אֶחָת תִּמְטֵר" וגו', ואמר רב יהודה אמר רב: שתיהן לקללה (אותן שירדו ואותן שלא ירדו, מפני שרוב גשמים קלקלו את תבואתם)!

לא קשיא, הא דאתא טובא (יותר מדאי שתיהן לקללה), הא דאתא כדמבעי ליה (אין בהם משום ועצר, שקצת מדינה תספק לקצת מדינה).

שיטות הראשונים

כדי שתרו בקרקע טפח: רוב ככל הראשונים לא הביא סוגיות אלו, ונראה שנקטו שאינן הלכתיות?⁹ רש"י וספר הבתים ביארו, כי השיעורים של כמויות הגשמים ברביעות, הן כדי לדעת האם צריך להתענות. הראב"ד כתב, כי הנפק"מ היא אם ירדו גשמים באמצע התענית האם צריך לעצור את התענית.¹⁰ המאירי כתב כי סוגיה זו אינה הלכתית.¹¹

ברכת הגשמים

(ו' ב') אמר רבי אבהו: מאימתי מברכין על הגשמים? משיצא חתן לקראת כלה (שירדו כל כך שכשהטפה נופלת יוצאה אחרת ובולטת כנגדה¹²).

מאי מברך?

אמר רב יהודה אמר רב: מודים אנחנו לך ה' אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו.

ורבי יוחנן מסיים בה הכי: אילו פינו מלא שירה כים ולשונונו רנה כהמון גליו כו' עד אֵל יעזבונו רחמיך ה' אלהינו ולא עזבונו, ברוך רוב ההודאות.

רוב ההודאות ולא כל ההודאות?!

ולא ישתכר במכירת תבואתו, אלמא יפין הן. רש"י.

⁸ עמוס ד,ו.

⁹ והר"ם והר"ף ורבים מן הפוסקים לא הביאו דבר זה, ויראה לי שדעתם בזה שלא נאמרו ענינים אלו לעניני התענית אלא להודעת העתים. ספר הבתים.

¹⁰ כפי המבואר בהמשך המסכת (כ"ה ב').

¹¹ לא נאמרו דברים אלו לשום הוראה, אלא להודיע טבע ותכסיס של רביעות אלו על אי זה צד יהא לבו של אדם בטוח בהן לעשות כראוי להן. ואמר שלא יבא עניינם לשלימות גמור, אלא בדברים אלו. מאירי. מקורות: רש"י (ו' ב'). ספר הבתים (שערי תענית שער שלישי סעיף ד). ראב"ד (הו"ד במאירי). מאירי (בית הבחירה ו' ב').

¹² רש"י מפי מורו.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

אמר רבא: אימא אל ההודאות.

אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו: אל ההודאות ורוב ההודאות (במרבית ההודאות האל של כל ההודאות).

שיטות הראשונים

משיצא חתן לקראת כלה: רש"י (פירוש א), **ריבב"ן**, **רבינו ירוחם**, **מאירי**, **מכתם**, **ותלמיד הרמב"ן** ביארו, שכבר ירדו מים בכמות שכשיורדת טיפה, טיפה תחתונה בולטת לקראתה. וכעין זה בפירוש **רבינו גרשום**. ואילו **רמב"ם**, **סמ"ג**, **ספר הבתים**, **מאורות**, **ור"ן** (פירוש א) ביארו שירד גשם בכמות כזו, שהטיפות יוצרות בועות על גבי המים, והן הולכות אחת לקראת השניה. באופן דומה פירשו **רי"ד וריא"ז**.¹³ **רש"י** (פירוש ב) **ור"ן** (פירוש ב) פירשו שנוצרים זרמי מים הנפגשים אחד עם השני.¹⁴ **השו"ע** פסק כפירוש **הרמב"ם**.¹⁵

ברכה כשלא ירדו כדי רביעה: כתב **הר"ן** שאם יוצא חתן לקראת כלה, אף על פי שלא ירדו עדיין כדי רביעה מברכין עליהם. וכן פסק **השו"ע**.¹⁶

הלכך נימרינהו לתרוייהו: הגאונים ורוב **הראשונים**¹⁷ ביארו שדברי רב פפא נסובים על המשפט האחרון, ולכן צריך לומר גם רוב ההודאות וגם אל ההודאות. **הרז"ה**, **הריב"ב**, **מאירי**, **ורבינו יהונתן מלוניל** ביארו שדבריו נסובים על מח' רב ורבי יוחנן, ולכן צריך לומר גם 'מודים אנחנו לך' וגם 'אילו פיננו מלא שירה', וחותרם רק 'אל ההודאות'.¹⁸ **והשו"ע** פסק כרוב **הראשונים**.¹⁹

נוסח החתימה: רוב **הראשונים** גרסו 'רוב ההודאות אל ההודאות'.²⁰ **הריטב"א** פסק שיש לחתום 'אל ההודאות ורוב ההודאות'. **הרמב"ם** פסק שיש לחתום 'רב ההודאות, אל התשבחות',²¹ ובדומה גרסו **סמ"ג וארחות חיים**.²² ואילו **רמב"ן**,

¹³ שכתבו כי יורדים גשמים עד "שיעשו על הארץ אבעבעות והטיפין של גשמים יורדין על האבעבעות".

¹⁴ ויעויין בערוך (ערך חתן) שהביא שני פירושים בכיוון זה עם הבדל דק ביניהם.

¹⁵ מקורות: רבינו חננאל ורש"י, ריבב"ן ומאירי, ותלמיד הרמב"ן, ומאורות ורי"ד (ו' ב'). רבינו ירוחם (נתיב יג חלק ב). מכתם (ברכות נט, ב). ר"ן (ב א רי"ף). רמב"ם (הלכות ברכות פרק י הלכה ו). סמ"ג (עשין כז). ספר הבתים (הלכות ברכות שער יב סעיף ה). ערוך (ערך חתן). ריא"ז (הלכה א, סעי' ט).

¹⁶ או"ח רכא, א. מקורות: ר"ן (ב א ברי"ף).

¹⁷ רש"י, רי"ף, רמב"ם, ראבי"ה, רמב"ן, רי"ד, רא"ש, רשב"א, ועוד, ר' להלן.

¹⁸ רבינו יהונתן מלוניל כתב: מפורש בהלכות 'רוב ההודאות ואל ההודאות', ולא נהיר, דהא זה הפך זה! הילכך, כיון דלא איפסיקא לן הלכתא אי כרב יהודה דאמר מודים, אי כרבי יוחנן דאמר ואלו פיננו, נמרינהו לתרויהו מודים אנחנו לך וגם אילו פיננו. ורמב"ן הקשה (על דברי הרז"ה): האי פירושא לית ביה ממשא! דהא רבי יוחנן מוסיף הוא, כדאמרין: ורבי יוחנן מסיים בה. וכיון שכן, לא שייך למימר בהא הלכך נימרינהו לתרוייהו, דהא כולה כר' יוחנן עבדינן, ואי הוה צריך למיפסק ביה מידי, הוה ליה למימר: דהלכה כרבי יוחנן.

¹⁹ או"ח רכא, ב. מקורות: גאונים (הו"ד ברשב"א). רש"י (תענית ז' א'). רי"ף (ב א; וברכות מג ב מדפיו). רמב"ם (הל' ברכות יה). ראבי"ה (ס' תתמז). רי"ד (פסקיו, ו' ב'). רא"ש (ס' ג; ברכות ט, טו). רשב"א ומאירי (ברכות נ"ט ב'). רז"ה רמב"ן וריב"ב (ברכות מג ב ברי"ף). רבינו יהונתן מלוניל (תענית ו' ב'; ב א ברי"ף).

²⁰ בה"ג, רי"ף, תלמידי רבינו יונה, רי"ד, ריא"ז, רבי יהודה שירלאון, רא"ש, רשב"א, ורבינו ירוחם. ויש ביניהם שינויים קלים: בה"ג, ר"י שירלאון ורבינו ירוחם גרסו רוב ההודאות ואל ההודאות. הרא"ש גרס רוב ההודאות האל ההודאות.

²¹ ותוספת זה ד'התשבחות' לא ידעתי למה. ב"י.

²² הסמ"ג גרס 'אל ההודאות והתשבחות'. הארחות חיים גרס 'רוב ההודאות ואל התשבחות'. כנוסח זה כתבו גם הרא"ה והמאורות.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

ר"ן, וריטב"א בשם התוספות, פסקו לומר 'אל רוב ההודאות'.²³ וכן פסק השו"ע.²⁴
ברכת הגשמים בזמן עצירת גשמים: כתב הסמ"ק כי ברכת הגשמים לא נוהגת עתה, והביאו להלכה האגור. וביאר
הארחות חיים שנהגו כך משום שהגשמים תדירים אצלם.²⁵ והשו"ע פסק על פי דבריהם שאין לברך ברכה זו אלא
לאחר שהגשמים נעצרים. וכן פסק הרמ"א כסמ"ק.²⁶

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות ברכות ההודאות, סימן רכא)

- א. אם היו בצער מחמת עצירת גשמים, וירדו גשמים, מברכים עליהם אף על פי שלא ירדו עדן כדי רביעה, משירדו
כל כך שרבו על הארץ שיעלו (עליהם) אבעבועות מן המטר וילכו זה לקראת זה. הגה: ומה שאין אנו נוהגים בזמן הזה
בברכת הגשמים, משום דמדינות אלו תדירים בגשמים ואינו נעצרין כל כך (סמ"ג ואגור וכל בו).
- ב. ומה מברך? אם אין לו שדה אומר: מודים אנחנו לך ה' אלהינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו, ואלו פינו מלא שירה
כיום וכו' עד הן הם יודו ויברכו את שמך מלפנו, וחותם: ברוך אתה ה' אל רב ההודאות; ואם יש לו שדה בשתפות
עם אחר, מברך הטוב והמטיב; ואם אין לו שתף בשדה, מברך שהחינו. הגה: ויש אומרים דהשומע שירדו גשמים מברך
הטוב והמטיב (רשב"א).

בחידושיהם על מסכת ברכות, אולם במסכת תענית פסקו לא כך.

²³ ובתוספות היו אומרים שאין צריך לומר ההודאות שני פעמים אלא שנאמר בא"י אל רב ההודאות, דכיון שהוא מזכיר אל תו לא
משמע אלא שהוא גדול ואל ברבוי ההודאות. ריטב"א. והר"ן הביא בשם הרמב"ן שאפשר לומר גם "מלך רוב ההודאות ואל
ההודאות".

²⁴ או"ח רכא,ב. מקורות: הלכות גדולות (ברכות פרק תשיעי). רי"ף (ב א; ברכות מג א). תלמידי רבינו יונה (ברכות מג א). רי"ד, ריטב"א
(ו' ב'). ריא"ז (הלכה א ס' ט). רבי יהודה שירלאון ורשב"א (ברכות נ"ט ב'). רא"ש (ברכות ט,טו). רבינו ירוחם (נתיב יג חלק ב). רמב"ם
(הל' ברכות י,ה). סמ"ג (עשין כז). ארחות חיים (הלכות ברכות ס' נה). רמב"ן (מלחמות ה' ברכות מג ב ברי"ף). ר"ן (תענית ב א
ברי"ף).

²⁵ ואין מתאווים ושמחים בגשמים, כדרך ששמחים בארצות שיש בהן יובש וצריכים לבקש רחמים על המטר.

²⁶ או"ח רכא,א (וביהגר"א ס"ק א). במשנ"ב (ס"ק א) ובביה"ל (ד"ה אם) הסתפק האם בארץ ישראל צריך לברך גם בשנים רגילות שאין
עצירת גשמים מיוחדת, משום 'שמצוי שם יובש גדול וכשבא עת הגשמים והגשם יורד בזמנו כל אחד שמח בו אפילו בסתמא'.
ולהלכה פסק לברך ללא שם ומלכות. מקורות: סמ"ק (מצוה קנא). אגור (סי' שיט). ארחות חיים (ח"א, הלכות ברכות, סי' נה).